

SZABÓ GÁBOR

Változatok kívülállásra

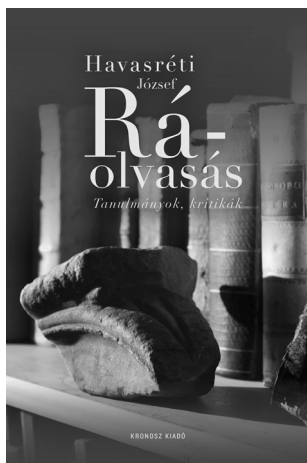
HAVASRÉTI JÓZSEF: RÁOLVASÁS

Havasréti József tanulmánykötete a szerző 1995 és 2022 közt íródott irodalmi kritikáinak és tanulmányainak válogatott gyűjteménye. E csaknem három évtizednyi időszakot felölelő válogatás méltán nevezhető reprezentatívnak, és korántsem csak az egyes tanulmányok első publikálásait elválasztó időbeli feszítáv okán. Hanem a kifejezésnek abban az értelmében is, hogy ezek együttese jól láthatóan rajzolja ki szerzőjük érdeklődésének, gondolkodási irányainak az irodalom és a kultúra egymásba ágyazódó viszonyrendjéhez fűződő kapcsolatát.

Írásainak tárgya minden esetben egy tágabb módszertani mező összefüggéseiből szövődik össze, hiszen érvkészlete épp úgy hasznosít tudásszociológiai, mentalitás- és ideológiatörténeti, kulturológiai, netán pszichoanalitikai szempontokat, mint irodalomelméleti és -történeti meglátásokat. Mert bár a szövegek érdeklődésének és vizsgálódásainak középpontjában kétségtelenül az irodalom, illetve annak szereplői és eseményei állnak, a tanulmányok szerteágazó diszciplínáris nyitottsága éppenséggel eme nehezen definiálható fogalom újraértelmezését, pontosabban: *megkonstruálását* segíti elő. A tanulmányok tárgya minden esetben egy szellemi-kulturális háló összefüggései felől értelmeződik, és vice versa, az elemzett jelenség maga is csupán eme hálózat csomósodási pontjaként válik érzékelhetővé és elemezhetővé.

Ha olyan szempontot kellene megnevezni, ami a kötet majd' minden egyes írását motivikusan összekapcsolja, akkor elsőre azt mondanám, Havasréti olyan jelenségeket, alkotókat vagy az

Kronosz Kiadó
Budapest, 2022
312 oldal, 3200 Ft

tiszatáj

alkotók pályájának olyan vonásait elemzi, amelyek az adott kulturális tér perifériáján elhelyezkedve különös, a többségihez képest idegen és zavarbaejtő, adott esetben provokatív modalitást képviselnek. S mivel a kötet szerzője maga is gyakorta hivatkozza Mannheim Károly gondolatait, hadd fogalmazzam újra az előző mondatom a mannheimi inkongruencia-fogalom parafrázisával: a tanulmánykötet kulturális-irodalmi mezőinek a periféria felől történő szemlézése azt modellezi, hogy az egyének és kollektív entitások nemcsak a feltétel nélküli részvétel révén kapcsolódnak saját életükbe és a társadalmi valóságba, hanem a meg-nem-felelés módján is.

Hogy ez a meg-nem-felelés a társadalomhoz és kultúrához való tartozás szerves része, az még a kötet olyan mainstream szerzőivel kapcsolatos írások szempontrendszerét is befolyásolja, mint az Adyval foglalkozó két szöveg, amelyek a költő nyugatos és nyugatias irodalmároktól történő költészettani, antropológiai, műveltségbeli *különbözőségeit* a kulturális térbe történő *betagozódás* feltételeiként láttatják. Ahogy a Kerényi Károly gondolkodását elemző tanulmány is annak kihangsúlyozásával pozicionálja a világhírű vallástörténészt, hogy az „fokozatosan a hazai hivatalos tudományosság, illetve az egyetemi élet perifériájára került.”

Havasréti érdeklődése – ahogyan a *Vitustánc: „A társadalmi fiziognómia és a szexualitás kérdései Szilágyi Géza írásaiban”* című tanulmányában fogalmaz Szilágyihoz hasonlóan, persze bizonyos megszorításokkal szintén „az irodalmi-szellemi élet nagy excentrikusai”, némiképp finomabban: az intellektuális outsiders felé fordul. (Aligha véletlen, hogy gyakran jellemzi hőseit az „egzaltált” jelző segítségével.)

Így kerülhet Ady és Kerényi társaságába az imént említett Szilágyi Géza, akinek témáit és nyelvhasználatát a dekadens, perverz, morbid jelzőkkel írták le kortársai, vagy Hajas Tibor, akinek itt elemzett *Szövegképrázata* minden létező tabut, normát és konvenciót áthágott a maga szadisztikus, pornográf, obszcén nyelvi áradásával. A *Szövegképrázat* elemzése egyébként nem pusztán műinterpretáció, hanem – és ez általában jellemzi Havasréti írásait – egy rendkívül sokrétű összefüggésrendszerbe illesztett korszakanalízis, és nem utolsósorban módszertani szempontból is lebilincselő munka.

Ugyanez indokolja az 1956-tól 1959 tartó lipótmezei modellpszichózis-kísérletekről szóló, *A korai Kádár-korszak irodalmi pszichonautái* című tanulmány kötetbe válogatását, ami az ötvenes évek dogmatikus hivatalosságának peremvidékén végzett drogkísérletek hátterét és tanulságait foglalja össze. A tanulmány érdekessége nem csupán abban rejlik, hogy a kulturális emlékezetbe emeli azt a szinte hihetetlen tényt, hogy az épp a megtorlásokkal és a „konszolidáció” kikényszerítésével foglalatokodó rendszer mintegy mellékesen pszichoaktív szerekkel való kísérletezgetésre adja a fejét, hanem hogy az alapvetően csak a rothadó Nyugat vonatkozásában, kizárólag kriminoló-

giai terminológiában említhető szereket többek között három, az irodalmi fősodorhoz tartozó író, Nemes Nagy Ágnes, Juhász Ferenc és Abody Béla is tesztalanként használta. Hasonlóképp illeszkedik mindehhez a Ginsberg-tanulmány, amely az amerikai szerző Kádár-kori recepcióján keresztül demonstrálja, milyen transzfereken át volt képes csak befogadni a honi irodalmi nyilvánosság egy olyan alkotói világot, melynek értésére, elemzésére sem fogalmi nyelve, sem kultúr- vagy társadalomtörténeti affinitása nemigen volt, ráadásul a korszak ideológiai korlátai erősen megnehezítették a beat-irodalom szexualitással, drogokkal, a totális szabadság dicsőítésével kapcsolatos tematikájának befogadását is.

Más szempontból, de ugyancsak az egzisztenciális, identitáspolitikai és/vagy gondolkodói marginalizáltság problémája kapcsolja össze egymással és az eddig említettekkel a György Péter könyvét, Király István *Naplóját* és – bármilyen furcsának tűnik – a Szerdahelyi István ideológiai pamfletjét bemutató írásokat is.

Az életmű kulcsai című tanulmány György Péter *Apám helyett* című könyvének olyan elemzése, amely az asszimiláció, a zsidó identitás, az amnézia és a személyes kompenzációs stratégiák egyéni tragédiáját helyezi a Kádár-kor emlékezetpolitikai, antropológiai, ideológiai összefüggéshálójába, azt járva körül, miként illeszkedhet egy politikai alkuktól szabdalt, elhallgatáson és felejtéskényszeren nyugvó társadalmi, kulturális rendbe egy sokszorosán traumatizált, elfojtások és hamis személyiségkonstrukciók próbálgatásán át magát normativizálni kívánó egzisztencia. És hogyan lehet e szociokulturális örökséggel küzdő utód viszonyulásához viszonyulni kritikusként? A „viszonyom a viszonyainkhoz” (©Petri) egymásba ékelődő hermeneutikai spirálját az eltérő ideológiai, kulturális, társadalmi terek különbözőségének és folytonosságának érzékeltetésén keresztül a dolgozat érzékletes eszme- és társadalomtörténeti panorámát megrajzolva mély empátiával elemzi a lehetséges identitásképletek társadalmi alapfeltételeit.

Király István naplójegyzetei hasonló kérdéseket vetnek fel, jöllehet Király a rendszer funkcióhalmazó csúcserőtelmeségeként igazán a fősodor kiváltságos tagjának érezhette volna magát. Az *Egy „felépített” ember naplója* (Király István: *Napló 1956–1989*) című kritikájában Havasréti ugyan pszichológiai minősítéssel is jellemzi néhányszor Királyt (narcisztikus, paranoid stb.), ám személyes tragédiáját, azaz annak folyamatos érzetét, hogy kiszorul a centrumból, hogy feleslegessé, mellékszereplővé válik az irodalompolitika terén belül, illetve az ennek elkerülését célzó agresszív és gyakran kicsinyes hatalompolitikai és személyiségpolitikai akcióit és gondolatait a korszak jóval tágabb, a kamarillapolitika, a kölcsönös gyanakvás, az ideológiai erőterek módosulásainak folyamatos készenlétet igénylő berendezkedése felől magyarázza.

Szerdahelyi esete *A megsértett agresszor. Megjegyzések Szerdahelyi István A neoavantgardista stílusdiktatúra esélyei* című írásához című tanulmányban

foglaltak szerint némiképp eltérő, ám pszichológiai gyökereit illetően mégis Király István válságtudatának tükörképe. Míg Király a perifériára sodródástól rettegett, Szerdahelyi frusztrációja meg abból fakadt – legalábbis Havasréti pszichologizáló koncepciója szerint –, hogy műveltsége, nyelvtudása ellenére sem tudott az irodalmi centrumba kerülni. A kötetnek ez az egyetlen írása, ahol a szöveg retorikáját és talán minősítései egy részét is érezhető személyes indulatok színezik, erre egyébként Havasréti egy elejtett félmondata adhat magyarázatot (232).

És ez az egyetlen tanulmány, amely – szemben a kötet egészen kiváló tájékozódást és fontos kapcsolódások feltérképezését lehetővé tevő komoly jegyzetapparátusával – talán épp e személyes elfogultság miatt egy olyan gépiratra is hivatkozik, amely ugyan jól alátámasztja a maga koncepcióját, ám tudományos hitelessége finoman szólva is megkérdőjelezhető (231, 234).

Igazán nem szeretnék Szerdahelyi apologétájaként tündökölni, de nekem a kérdéses pamfletről sincs olyan rossz véleményem, mint a tanulmány szerzőjének, úgy vélem, a maga viszolyogtató műfajának (viszolyogtatóan) példaszerű darabja, a jelenlegi képzőművészeti számos jelenlegi produkciójának szolgálhatna mintaképp.

A *Ráolvasás* két utolsó szövege Réz Pál beszélgetőkönyvét és Radnóti Sándor „nem-memoár” kötetét tárgyalja. S ugyan csak az elsőnek említett mű kapcsán olvasható az a mondat, mely szerint annak „lapjain valóban ott kavargok a történelem szele” (277), ám ez a jellemzés alighanem Radnóti írásait illetően is épp ennyire helytálló lenne. Mindkét könyv szellemi, irodalmi, művészi körök, hálózatok, baráti és rivalizáló kapcsolatok, irodalompolitikai és személyes intrikák, szövevények gazdagon tenyésző világát, egy talán már végérvényesen letűnt kulturális éra, értelmiségi milió mintázatát rajzolja fel. Ez a távoli összefüggések felé irányító, laza kapcsolatrendszer az értelmiség-történet, emlékezés, életrajziség és eszmetörténet együttesének olyan tablószerű ábrázolása, ami Havasréti tudományos észjárásának és módszertanának is sajátja. Tanulmányai olyan tablók, amelyek középponti *figurája* a körötte kibontakozó (szöveg)tájjal oldódik lassacskán eggyé, kötetébe összefűződő sorozatuk pedig az Adytól napjainkig terjedő időszak művész- és értelmiségi identitásszerepeinek szimultán terekbe rendeződő képsora.

Bizonyos elméleti és – témavariációk időnként ismétlődő mintázata – valamiféle történeti folytonosságot is csempész a kötet egészébe, szinte egyazon nagy történet részleteiként láttatva az írásokat. Hajással kapcsolatban például előkerül Kerényi Dionysos-koncepciója, a szex, a mámor és a kegyetlenség hármásának kultúrateremtő erőforrása (200, 204), és a *Szövegképrázat* elemzése természetesen az underground-szubkultúrán keresztül a Ginsberg-tanulmánnyal is összefüggésbe kerül. Mindez a magyar droggúny elemzésével kapcsol össze, melynek pszichoanalitikai vonatkozásai a Szilágyi Géza-dolgozatot idézik. Az élőhalottak „adys” megközelítése tér vissza később

Baka István *A kisfiú és a vámpírok* című könyvének elemzésében, és amint láttuk, az egzisztenciális frusztrációk témavariációiként láthatók a Király Istvánról, Szerdahelyi Istvánról és a György Péter könyvéről írottak.

Baka-tanulmányában a még gyerekként olvasott könyv akkori értésével kapcsolatban Havasréti ezzel a személyes kérdéssel zárja írását: „Kivétel voltam, vagy az átlagolvasó?” (87)

Hát ezt nem tudom. A *Ráolvasás* tanulmányai mindenesetre egy kivételes olvasói-értelmezői teljesítmény dokumentumai.